

UDK:370.2

Javlon QUCHQOROV,

Samarqand davlat universiteti Kattaqo‘rg‘on filiali O‘zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasini mudiri, PhD

E-mail: j_kuchkarov@gmail.com

NamMQI professori M. Ismoilov taqrizi asosida

MILLIY G‘OYA VA DEMOKRATIYANING MADANIY HODISALAR SIFATIDAGI DIALEKTIK ALOQADORLIK LARI

Аnnotsatsiya

Ushbu maqolada tarixni dialektik madaniy tushunish, madaniy borliq, milliy g‘oya va demokratik o‘zgarishlar dialektikasiga madaniy hodisalar sifatida qarash tarixni dialektik madaniy tushunish tufayli yuzaga kelgan xulosa ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Milliy g‘oya, madaniy tushunish, konsepsiya, madaniy hodisalar, demokratiya, demokrtaik jarayonlar, jamiyat.

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ И ДЕМОКРАТИИ КАК КУЛЬТУРНЫХ ЯВЛЕНИЙ

Аннотация

В данной статье обосновано, что диалектическое культурное понимание истории, диалектика культурного существования, национальная идея и демократические изменения рассматриваются как явления культуры как результат диалектического культурного понимания истории.

Ключевые слова: Национальная идея, культурное понимание, концепция, культурные события, демократия, демократические процессы, общество.

DIALECTICAL ASSOCIATIONS OF NATIONAL IDEA AND DEMOCRACY AS CULTURAL PHENOMENA

Annotation

In this article, it is justified that the dialectical cultural understanding of history, the dialectic of cultural existence, national idea, and democratic changes are viewed as cultural phenomena as a result of the dialectical cultural understanding of history.

Key words: National idea, cultural understanding, concept, cultural events, democracy, democratic processes, society.

Kirish. Tarixni dialektik madaniy tushunish-bu tabiatdan o‘zini aqliy faoliyati tufayli ajratayotgan insonning moddiy ne‘matlarni ishlab chiqarish jarayonida ham jismonan, ham aqliy jihatdan madaniylashib borishini e‘tirof etuvchi falsafiy qarashlar tizimidir. Bu tizim, bir tomondan insonni biologik jarayonlar mahsuli, ikkinchi tomondan esa ijtimoiy mavjudod sifatida e‘tirof etgan holda, ularni o‘zaro qayta birlashtiruvchi dialektik integratsiyalashuv nuqtai nazardan bioijtimoiy mavjudod ekanligini qat‘iy ravishda isbotlashga asoslangan falsafiy qarashlardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aslini olganda, nemis materialistik mumtoz falsafasining asoschilari tomondan ishlab chiqilgan tarixni materialistik tushunishda birlamchiligi ilgari surilgan omil – moddiy ne‘matlarni ishlab chiqarish usuli ham madaniy hodisadir. Ushbu madaniy jarayon – moddiy ne‘matlarni ishlab chiqarish jarayoni davomida odam tanasi ham madaniylashib borgan. Shuning uchun ham odam biologik tur sifatida ham biomadaniy hodisadir. Insonning ijtimoiy madaniy tomoni, uning ijtimoiy qobiliyatidandir. Bu ikkala tomonlarning dialektik birligi jamiyat mavjudligi va rivojlanishining asosi – madaniy borliq bag‘rida amal qiladi. Demak, inson bioijtimoiy madaniy hodisadir [1]. Insonlarning mikro va makro birliklari darajasida ham ijtimoiy jarayonlar g‘oyalarsiz mavjud bo‘la olmaydi.

Madomiki, inson bioijtimoiy madaniy hodisa ekan, uning substatsional asosini tashkil qiluvchi “madaniyat” tushunchasini izohlovchi konsepsiyalar doirasida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunda, birinchi konsepsiyaga muvofiq, madaniyat insonlar tomondan yaratilgan buyum va munosabatlardir. Bunda buyum jamiyat bo‘lsa, demokratiya munosabatlar sifatida talqin qilingan.

Ikkinchi konsepsiyaga ko‘ra, madaniyat insonlar tomondan yaratilgan moddiy va ma‘naviy buyumlarning

qadriyatga aylanishi. Ko‘rinib turibdiki, bu konsepsiyada chalkashliklar mavjud. Savol kelib chiqadi: insonlar tomondan yaratilgan moddiy va ma‘naviy buyumlarning barchasi ham qadriyatli-mi? Masalan, atom bombasi yoki qo‘shirnoq ichidagi “ommaviy madaniyat” ham qadriyatlimi? Yo‘q albatta.

Uchinchi konsepsiyada madaniyat ijodiy faoliyat va uning maxsus usullaridir. Bunda insonning yaratuvchilik faoliyati natijalari madaniyat tizimidan chetda qolmoqda. Demak, g‘oyalar va ularning amaliyoti, jumladan, demokratik fuqarolik jamiyatini qurish amaliyoti ham madaniyat tizimidan chetda qolgan.

To‘rtinchi konsepsiyaga muvofiq, madaniyat kishilarning tarixan tarkib topgan bilimlari yig‘indisi hamda ularning moddiylashuvidir. Bu konsepsiyada g‘oya, jumladan, demokratiya to‘g‘risidagi g‘oyalar ijtimoiy hayotda qo‘llanilishi e‘tirof etilgan, biroq mazkur g‘oyadan oldingi elementlar – g‘oyaning sub‘ektlari, motivi, uni ijodiy yaratish jarayoni madaniyat tushunchasidan chetda qolib ketgan.

Beshinchi konsepsiyaga muvofiq, madaniyat insonning takomillashganligidir. Inson madaniyatning sub‘ekti, demak, uning bitta elementi yoki tomonidir. Bu konsepsiyaning yutug‘i insonning madaniyat tizimiga kiritilganligidir. Kamchiligi esa inson faoliyati va uning natijalarining madaniyat tizimidan chetda qolayotganligidir.

Oltinchi konsepsiyaga muvofiq, madaniyat jamiyatning sifat holatidir. Bu yondoshish milliy g‘oya va demokratik o‘zgarishlar dialektikasining har bir mamlakatda qanday yuz berayotganligini qiyoslash imkonini beradi. Ammo bu dialektik jarayonning madaniy hodisalar sifatidagi mohiyatini ochib bermaydi.

Madaniyat to‘g‘risidagi yuqoridagi konsepsiyalarning yutuqlarini umumlashtirsak, madaniyat – bu inson va ular

tomonidan ishlov berib yaratilgan buyumlar va munosabatlardir, ya'ni yangi sifatga ega bo'lgan borliq – madaniy borliqdir. Demak, milliy g'oya ham, demokratik jarayonlar ham, ularning dialektikasi ham insonlar tomonidan ongli ravishda ishlov berib yaratilgan hodisa - madaniy hodisalardir. Madaniy borliq jamiyat mavjudligi va rivojlanishining asosini tashkil etadi. Milliy g'oya ijtimoiy hayotning barcha sohalarini mamlakat manfaatlari yo'lida aks ettiradi. Milliy g'oya ijtimoiy hayotning barcha tarmoqlarining madaniy qismlari tomonidan taqozo qilinadi.

Milliy g'oya va demokratik o'zgarishlar dialektikasiga madaniy hodisalar sifatida qarash tarixni dialektik madaniy tushunish tufayli yuzaga kelgan xulosadir. Buning birinchi sababi, xalqimiz va uning yo'l boshchilarining asosiy maqsadi mamlakatimizda milliy va umuminsoniy madaniy qadriyatlar uyg'unligiga asoslangan jamiyat – demokratik fuqarolik jamiyati, ya'ni huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishdan iborat faoliyatimiz madaniy jarayon ekanligidir. Bu faoliyat mazkur madaniy qadriyatlar yuzaga kelishining atributi - mavjudlik usulidir. Jamiyatning rivojlanishi demokratik tartiblar asosida yuz berishi kerak.

Bu xulosaning ikkinchi sababi, olimlarimizning madaniyat va madaniy hodisalar, jumladan, tajriba, mafkura, demokratiya va qonunlar, sivilizatsiyalar to'g'risidagi qarashlari, xususan I.A.Karimovning “jamiyatning rivojlanishi evolyusion yo'l bilan normal, madaniyatli taraqqiyot”[2] dan iborat, “jahon va o'zimizning amaliyotimizdan olingan barcha umumli tajribani rad etmagan holda o'z ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy taraqqiyot yo'limizni tanlab olish Respublikaning qat'iy pozitsiyasidir”[2], “demokratik jarayonlar o'z ob'ektiv qonunlari asosida rivojlanadi”[3], “xalqning madaniyati va ma'naviyati jamiyatimizni muvaffaqiyatli ravishda olg'a siljitishda hal qiluvchi, ta'bir joiz bo'lsa, belgilovchi ahamiyatga egadir”[4], kishilik jamiyati muayyan tarixiy makon va zamonga ega “ko'pdan-ko'p mustaqil sivilizatsiyalardan”[4, 144] tashkil topgan, “yangi mafkuraning asl ma'nosi eskicha aqidalardan xoli bo'lgan, mustaqil va yangicha fikrlovchi kishilarni tarbiyalashdan iboratdir”[4] degan ijtimoiy-falsafiy fikrlaridir.

Buning uchinchi sababi, madaniyatning mazmun-mohiyatiga oid konseptsiyalarni tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilinib, madaniy borliq to'g'risidagi yangi konseptsiyaning yuzaga kelishidir. Tarixni dialektik madaniy tushunish va uning tufayli yoritilgan korrelyasion-funksional va substansional qonunlar doirasida doktorlik va nomzodlik ishlari himoya qilindi. Yuridik fanlari doktori, professor Z.M.Islamov “shu bois keyingi vaqtda tarix, jumladan, huquqni dialektik madaniy tushunish ham tarkib topmoqda”[5], deganida haqdir.

Biz demokratik fuqarolik jamiyatini shakllantirish va takomillashtirish sari ketmoqdamiz. Bu holat, birinchidan, xalqning ishtirokida hokimiyatning bevosita yoki bilvosita boshqaruvi amalga oshadi, demakdir. Ikkinchidan, bu holat davlat qonun doirasida insonlar uchun, ularning tinch-totuv va farovon hayot kechirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib bermog'i, imkoniyatlarini ta'minlamog'i shart, degani. Bu holat, uchinchidan, O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolarning qonun oldida tengligini ta'minlash demakdir. Davlatimizning fuqarolar bilan munosabatidagi bu umumdemokratik g'oya-tamoyil-konstitutsion normalar I.A.Karimovning: “...demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish pirovard maqsad bo'lib qolishi kerak”[2, 8], degan dasturilamal g'oyalari asosida qabul qilingan.

Tahlil va natijalar. Xullas, I.A.Karimovning milliy manfaatlarni ifodalagan demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati to'g'risidagi va boshqa olimlar-tadqiqotchilarning iqtisodiy-g'oyaviy, siyosiy va huquqiy g'oyaviy, falsafiy va axloqiy g'oyalari negizida yuzaga kelgan

normativ-huquqiy hujjatlar asosida mamlakatimiz hayotining barcha sohalarida demokratik o'zgarishlar qilindi. Va bu demokratik o'zgarishlar yuzaga keltirgan ehtiyojlar milliy g'oyalarni ko'rinishlarida navbatda demokratik islohotlarning gnoseologik asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Har bir mamlakatning manfaatli istiqbollari aks ettiruvchi va umuminsoniy manfaatlarga zid kelmagan milliy g'oyalarni, ular siyosiy g'oyaviy, huquqiy g'oyaviy, iqtisodiy - g'oyaviy, estetik va axloqiy - g'oyaviy, falsafiy - g'oyaviy shakllarda bo'lmasin, bundan qat'iy nazar, SH.M.Mirziyoev so'zi bilan aytganda tanqidiy tahlil asosida yuz beradi[6]. Tanqidiy tahlil aslida, o'z mohiyatiga ko'ra bilishning dialektik yo'lidir.

Olimlarning fikriga ko'ra “demokratiya tajribaga asoslangan va doimiy ravishda mazmunan boyib, barkamollashib, mohiyati chuqurlashib boradigan faoliyatdir”[7]. Demokratik faoliyat demokratiyaning mavjudlik usuli, ya'ni atributidir. Demokratiyaga bunday faoliyatli yondashuv substansional yondashishning ko'rinishidir. Demokratiya madaniy hodisa, chunki uning yuzaga kelishida onglik bor, maqsadga muvofiqlik bor. Agar demokratiyani rejim-tartibot sifatida bir butun madaniy tizim qilib olsak, unda uning sistema tashkil qiluvchi substansional elementlari ham mavjud. Ularning birinchisi, insonlar bo'lib, ular demokratiyaning yaratuvchilari va tashuvchilardir, ya'ni sub'ektlardir. SHuning uchun ham demokratiyaning xalqaro darajadagi mazmuni, regionlar darajadagi mazmunlari, mamlakat darajadagi mazmuni, millat darajadagi mazmuni, sinf va sotsial qatlam darajasidagi mazmuni, oila darajasidagi mazmunlari mavjuddir. Ushbu holatni hisobga olib, I.A.Karimov “aytish mumkinki, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati demokratiyaning o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ikki jihati, ikki qanotidir”[8], degan edi. Ikkinchisi, demokratiyaga bo'lgan ehtiyoj, undan manfaatdorlikdir. Demokratik ehtiyoj va manfaat demokratik rejim yuzaga kelishi va amal qilishining motividir. Uchinchisi, demokratiyaga bo'lgan ehtiyoj va manfaatlarni anglashdir. Keyingi vaqtlarda bu ma'naviy jarayon “demokratik ong” tushunchasi orqali ifodalanoqda. To'rtinchisi, demokratik ong doirasida demokratik g'oyalarni, jumladan, demokratik siyosiy rejimlarni ishlab chiqish, ijod qilish jarayonlari yuz beradi. Tadqiqotchilarning ishlari buning yorqin faktidir. Beshinchisi, demokratiya to'g'risidagi ijod namunalari, kitob, dissertatsiya, maqola - tavsiyalar ko'rinishlarida tarkib topadi. Oltinchisi, ushbu tavsiyalarning hayotga joriy bo'lishidir.

Demak, demokratiyani ijod qilish va demokratiya to'g'risidagi tavsiyalarni hayotga qo'llash demokratik faoliyatdir. Bu bilan ham demokratiyaning to'liq ma'no-mazmuni yechilmaydi. Masalan, X.T.Odilqoriev va D.X.Razzoqovlarning fikricha demokratiya: “Real demokratiya hech qaerda va hech qachon xalq hokimiyati bo'lgan emas, chunki bunday holda u nodavlat, ijtimoiy o'z-o'zini boshqarishni bildiradi. Aslida “demokratiya” tushunchasi o'zi paydo bo'lgan zamonlardan boshlab davlat bilan, demak majburlash bilan bog'langan. SHu sababli, demokratiya eng yaxshi ma'noda ko'pchilikning kamchilik ustidan hokimiyati hisoblanadi, ko'pincha esa ko'p yoki kamroq darajada xalq nazoratida bo'luvchi, yaxshi tashkil etilgan ozchilikning boshqaruv shaklidir.

Muhokama. SHunday qilib, jamiyatda davlat mavjud bo'lganda demokratiya to'liq bo'lmaydi, to'liq demokratiyada esa davlatga – ijtimoiy munosabatlarni boshqarishning hokimiyat ko'rinishidagi shakliga ehtiyoj qolmaydi”[9]. Demak, bunda “demokratiya” tushunchasiga ontologik yondoshish mavjudligini ko'ramiz. Ko'pchilik olimlar tomonidan demokratiyaga berilgan ta'rif-tavsiflarda asosiy urg'u davlat hokimiyati va uning o'rnatadigan rejimiga qaratilgan. To'g'ri, davlat hokimiyati mamlakat ijtimoiy hayotining barcha sohalarida jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlarini kafolatlaydi. Ammo demokratiyani davlatchilik

bilan chegaralab qo'yish kerak emas. Bunda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati demokratiyaning ikki ajralmas tomoni bo'lsada, davlat hokimiyati fuqarolik jamiyatining barcha sohalarining ichki ishlariga aralashmasa-da, uni kafolatlaydi. Bu esa oilada ham, xususiylab chiqarish korxonasida ham demokratiya bo'lishi kerakligini anglatadi. Bu xususda A.Dal Robert: "Agar, demokratiya davlatni boshqarishda oqlangan ekan, u xuddi shundayin iqtisod sohasida korxonani boshqarishda ham oqlangan"[10],- deydi.

S.O.Abduxolliqov yuqoridagi demokratiyaga berilgan ta'riflarni umumlashtirib, demokratiyaga quydagicha ta'rif-tavsif beradi: "Demokratiya" so'zi etimologik ma'nosiga ko'ra xalq hokimiyatidir. Ammo u keng ma'noda manfaatlar uyg'unligi va ularning boshqarilishidir. Agar fuqarolar huquqlari xalq hokimiyati orqali amalga ohsa, qabul qilinsa va kafolatlansa, unday jamiyatga demokratik fuqarolik jamiyati deymiz. SHu o'rinda fuqarolik huquqi, yoki "civilnoe pravo" so'ziga e'tibor berish masalaning mohiyatini yoritishga yordam beradi, degan fikrdamiz. Demak, demokratiya manfaatlar uyg'unligi va uning boshqarilishi, bunda xalq hokimiyatni o'z qo'liga olsa, manfaatlar uyg'unligini ta'minlovchi bu hokimiyatni bevosita demokratiya va vakillik

demokratiyasi orqali tartibga soladi. Davlatning huquqlarning ob'ektivligidan kelib chiqishi va unga muvofiq yuridik normalarni ishlab chiqishi uning huquqiylikidan dalolat beradi. Bunday davlat huquqiy davlat tusini ola boshlaydi. Mustaqil mamlakatimizda demokratik fuqarolik jamiyatini shakllantirish pirovard maqsadimizdir.

Har qanday shaxs, ijtimoiy guruh, elat, millat, xalq, davlat va jamiyatning o'z oldiga qo'ygan maqsadi va uni amalga oshirishga qaratilgan vazifalari bo'ladi. SHuningdek, mustaqil O'zbekiston o'z oldiga huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishni bosh strategik maqsad qilib qo'ydi. Demak, bizning bosh strategik maqsadimiz – ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik jamiyat barpo etishdir.

Xulosa. Xullas, milliy g'oya mamlakatimizdagi amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning gnoseologik asosini tashkil etsa, aksincha, demokratiya g'oyalari bilan sug'orilgan o'zgarishlar milliy g'oyalarimizning manbai va mezon hisoblanadi. Xuddi shu holat milliy g'oya va demokratik o'zgarishlar dialektikasining mohiyatidir. Demokratik o'zgarishlar to'g'risidagi fikr-bilimlar milliy g'oyamizning o'zak qismini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Абдухаликов С. Виждон эркинлиги: методология муаммолари. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 192-198.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1992. – Б. 10.
3. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1995. – Б. 10.
4. Karimov Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1995. – Б. 139-140.
5. Исламов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Тошкент: Адолат, 2007. – Б. 18.
6. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик фаолияти бўлиши керак.//Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2018. – Б. 235.
7. Иброҳимов А., Султанов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент: "Ўзбекистон", 1996. – Б. 327.
8. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: "Маънавият", 2008. – Б. 108.
9. Одилқориев Х.Т., Раззоков Д.Х. Сиёсатшунослик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти, 2009. – Б. 200-201.
10. Dahl, Robert. A Preface to Democratic Theory. - Chicago: University of Chicago Press, 2006.